

אוניברסיטת בר-אילן



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

פְּרֻשַׁת עֵרֵי

פרשות מטות מסעי, תשס"ב
מספר 452מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

והקרייתם לכם ערים, ערי מקלט תהיינה לכם

פרשת ערי מקלט לרוצח נפש בשגגה, חוזרת ונשנית במספר מקורות מקראיים:
 א. לראשונה מוזכר נושא זה, בצורה כללית, בלי פירוט, בספר שמות פרשת משפטים: "ואשר לא צדה והא-להים אנה לידו ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה" (שמ' כא, יג).

ב. בפרשת מסעי מופיע הנושא לפרטיו (לה, ט-לד), כחלק מהצווים הקשורים לכניסה לארץ המובטחת, ההתנחלות בה וחלוקתה לנחלות לשבטי ישראל.

ג. עניין ערי המקלט נזכר שוב במעמד הגדול שבו נושא משה רבנו את נאומו האחרון והמקיף לבני ישראל. בנאומו זה סוקר משה את פרקי ההיסטוריה של עם ישראל בהנהגתו, מאז היציאה ממצרים, ובאותו מעמד הוא מעביר לעם את צווי ה' הקשורים לכיבוש א"י, להתנחלות בה ולהתנהלות ההלכתית והציבורית בה (דב', יט א-יג).

ד. בספר דברים (ד, מא-מד) מסופר על משה רבנו המבדיל שלוש ערים שתשמנה כערי מקלט, מעשה שלא נצטווה במפורש לעשותו, שהרי במצווה זו אומר הקב"ה למשה: "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עברים את הירדן ארצה כנען, והקרייתם לכם ערים ערי מקלט תהיינה" (במד' לה, ט-י).

ה. האזכור האחרון בנושא זה הוא בספר יהושע (כ, א-ט), כאשר יהושע מצטווה להקדיש ערי מקלט לרוצח בשגגה. ואכן מסופר שיהושע ובני ישראל מקדישים שלוש ערי מקלט בעבר הירדן המערבי, בנוסף לשלוש ערי מקלט שכבר הבדיל משה בעבר הירדן המזרחי.

עיון בקטעי המקרא השונים והרבים העוסקים בנושא, ריבוי המלמד על החשיבות הגדולה המוענקת לעניין שמירת הנפש (גם אם זו נפשו של ההורג בשגגה), מלמד על התפתחות מעניינת בנושא זה, החל בציווי הראשוני ועד לביצוע הצו הלכה למעשה.

כידוע, לא כל מקום יישוב בא"י ראוי להיות עיר מקלט. כברייתא המובאת בבבלי מתואר המפרט של עיר המקלט (מכות י' ע"א):¹

ערים הללו אין עושין אותן לא טירין קטנים, ולא כרכין גדולים אלא עיירות בינוניות, ואין מושיבין אותן אלא במקום מים ואם אין שם מים מביאין לשם מים, ואין מושיבין אותן אלא במקום שווקים ואין מושיבין אותן אלא במקום אוכלוסין.

מדברים אלו נראה שכדי לקבוע ולקדש עיר מקלט היה צורך לראות את המקום, לבדוק את התאמתו ולעשות את הנדרש כדי להכשיר את העיר ליעודה המיוחד. ע"פ דברים אלו אפשר אולי להבין את ריבוי המקראות העוסקים בנושא ואת סדרם.

בפרשת משפטים מוזכרת ההלכה הכללית: הרוצח נפש בשגגה אינו חייב מיתה, אלא גלות, ולכן: "ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה" (שמ' כא, יג) - מקום ולא עיר מקלט. עדיין אין אזכור שמות המקומות הנבחרים ליעוד זה, אין פרטי דינים הקשורים לבחירת המקום ולהתאמתו, שכן עדיין לא הגיע הזמן לעסוק בפרטים אלו התלויים בכיבוש הארץ וההתנחלות בה.

פרשתנו, העוסקת ברובה בנושא ההתנחלות בארץ לגבולותיה, נראית כמקום טבעי לציווי מפורט בדין ערי המקלט. בפרשה מסופר שבני ראובן וגד קיבלו את הסכמתו של משה להתנחל בעבר הירדן המזרחי, בתנאי שיעברו חלוצים לפני אחיהם במסע הכיבוש והחלוקה של שטחי א"י שבמערב הירדן. הסכמה זו קובעת

¹ ראה גם מדרש תנאים לספר דברים, פרק יט, ט: "מיכן אמ' ערי מקלט אין בהן לא מעלות ולא ירידות ולא פרדסיות ולא מאלכיות שני, וחי, שאין תלמוד לומר וחי, אלא מגיד שלא היה שם אלא בית שווקים למחיה".

למעשה את גבולות ההתנחלות בשטחי א". אך גם בפרשה זו וגם בפרשת שופטים שבספר דברים (יט, א-י) וכן בספר יהושע (כ, א-ט) אין מוזכרים שמות הערים המיועדות להפוך לערי מקלט. בחירת הערים המיועדות והקדשתן כערי מקלט אינה נעשית ע"י הקב"ה. זו היא פעולה שמנהיגי העם וזקניו אמורים לבצע לאחר בדיקת ההתאמה של המקומות המיועדים על פי קריטריונים כלליים שנקבעו בתורה ופורשו ע"י חכמים.

לאחר כיבוש שטחי א"י המזרחית, ממלכות סיחון ועוג מלכי עבר הירדן המזרחי, ולאחר שבני ראובן וגד מבקשים ומקבלים על-תנאי את אותם השטחים כאזורי התנחלות הקבע שלהם, קם משה רבנו ועושה מעשה: "אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש... את בצר במדבר בארץ המישור לראובני ואת ראמת בגלעד לגדי ואת גולן בבשן למנשי" (דב' ד, מא-מג).

משה רבנו עושה את המעשה למרות שאין ערי מקלט אלה קולטות רוצחים עד לאחר שיבדילו ויקדשו גם את הערים שבעבר הירדן המערבי. "שהיה יודע שאין שלוש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שלא נבחרו שלוש בארץ כנען ואמר מצווה שבאה לידי אקיימנה" (בבלי, מכות י, ע"א). לאחר כיבוש הארץ וחלוקתה חזר הקב"ה ומצווה ליהושע לקבוע ערי מקלט, ויהושע, תלמידו המסור והנאמן של משה, מסיים את הפעולה החשובה שהחל בה מורו ומקדיש שלוש ערי מקלט בארץ כנען: חברון, שכם, וקדש בגליל (יהו' כ, ז). פעולה זו משלימה את קיום המצווה שציווה הקב"ה למשה.

בנוסף לשש הערים שהוקדשו כערי מקלט, קלטו את הרוצחים בשגגה עוד ארבעים ושתיים הערים שניתנו ללוויים מנחלות שאר השבטים: "ואת הערים אשר נתנו ללוים את שש ערי המקלט אשר נתנו, לנס שמה הרצח ועליהם נתנו ארבעים ושתיים עיר" (במד' לה, ו).

לדעת אב"י יש הבדל בין יכולת הקליטה של שש ערי המקלט לבין ארבעים ושתיים ערי הלוויים: "אמר אב"י הללו (השש) קולטות בין לדעת בין שלא לדעת, הללו (ארבעים ושתיים הנותרות) לדעת קולטות, שלא לדעת אינן קולטות" (בבלי, מכות י, ע"א).

שש ערי המקלט קולטות את הרוצח בין אם הגיע לעיר המקלט בכוונה להימלט ולמצוא מקלט מגואל הדם, ובין אם הגיע אליהן במקרה. לגואל הדם אסור להורגו, ואם יהרגו יתחייב בנפשו. לעומת זאת, ערי הלוויים קולטות ומגינות על הרוצח בשגגה רק אם ידע שאותה עיר קולטת, והגיע אליה בכוונה כדי להינצל מגואל הדם. הרמב"ם מוסיף שרוצח הגר באחת משש ערי המקלט אינו משלם שכר דירה, אך בשאר ערי הלוויים הרוצח משלם שכ"ד (הלכות רוצח ושמירת הנפש, פ"ח, י).

בבחירת ערי המקלט הובאו בחשבון מספר גורמים, כשהמטרה המרכזית הייתה ליצור מקלט שיגן באופן אופטימלי על הרוצח בשגגה. כדאי לשים לב שאחד השיקולים במיקום עיר המקלט הוא שכיחות הרוצחים: במקום שמצויים רוצחים רבים יש לתת יותר ערי מקלט. לתהיית חכמי התלמוד על חוסר הסימטריה המספרית של ערי המקלט בין עבר הירדן המזרחי למערבי: "בעבר הירדן תלת בארץ ישראל תלת? עונה אב"י: "בגלעד שכיחי רוצחים". ובתשובה לשאלת חכמי התלמוד באשר לחוסר הסימטריה במרחקים שצריך הרוצח לעבור בדרך לעיר המקלט באזורים שונים של הארץ, עונה אב"י: "בשכם נמי שכיחי רוצחים" (בבלי, מכות י, ע"א). בשכם מצויים רוצחים רבים, ויש לתת להם יותר אופציות נוחות להימלטות והגנה.

מספר זה של שש ערי מקלט אינו סופי ומוחלט והרמב"ם כותב שלעתיד לבוא יהיה צורך להוסיף עוד שלוש ערי מקלט (הלכות רוצח ושמירת הנפש, פ"ח ד):²

בימי המלך המשיח מוסיפין שלוש אחרות על אלו השש. שנאמר ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה. והיכן מוסיפין אותן בערי הקני והקניזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו ברית עליהן ועדיין לא נכבשו, ועליהן נאמר בתורה ואם ירחיב ה' א-להיך את גבולך.

ד"ר מיכאל הלינגר

המחלקה ללימודי יסוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

² ראה גם מדרש תנאים, שם, שם: "ויספת לך עוד שלש ערים לימות המשיח הכת' מדבר". וכן ירושלמי מסכת מכות, דף לב, עמ' א'.

